

*Кузнецова Л. В.,
кандидат історичних наук, доцент
Київського національного університету культури і мистецтв*

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ КАДРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:
ДИНАМІКА НАУКОВОГО ЦЕНЗУ**

У статті досліджується динаміка наукового цензу у вищих навчальних закладах України за роки незалежності, аналізується значення наукових термінів у різні історичні епохи.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, науково-педагогічні кадри, науково-педагогічний персонал, науковий ценз.

В статье исследуется динамика научного ценза в высших учебных заведениях Украины за годы независимости, анализируется значение научных терминов в разные исторические эпохи.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, научно-педагогические кадры, научно-педагогический персонал, научный ценз.

The article looks into the dynamics of the scientific qualification of the institutions of higher education during the years of the Ukrainian Independence, analyzing of the value of scientific terms during different historical eras.

Key words: institution of higher education, scientifically educational establishment, scientifically educational staff, scientific qualification.

Із часів виникнення інтелігенція була творцем духовних цінностей, складовою частиною якої є науково-педагогічна інтелігенція. В сучасній Україні науково-педагогічна інтелігенція є важливою складовою інтелектуального потенціалу країни, віддзеркалює наукову, культурно-освітню й педагогічну діяльність професорсько-викладацького складу кафедр вищих навчальних закладів.

Мета статті – дослідити динаміку наукового цензу у вищих навчальних закладах за роки незалежності України.

Новизна статті полягає у детальному аналізі кількісного складу науково-педагогічних працівників з часів проголошення незалежності до сучасності, дослідженні еволюції наукових термінів.

Окремі проблеми розвитку науково-педагогічної інтелігенції, сутність відповідних термінів розглядають у своїх наукових працях М. Є. Главацький, Н. П. Гуменюк, Т. Г. Грица, Н. П. Демченко, В. Кіпень, Г. Коржов, М. М. Кузьменко, О. Ю. Осмоловська, В. П. Пастухов, В. М. Шейко та ін. Однак відсутній комплексний аналіз наукового цензу у вишах України за роки незалежності.

Історія свідчить, що поєднання термінів «науковий» та «педагогічний» припадає на початок 20-х рр. ХХ ст. Наукова література 20-х рр. зафіксувала декілька комбінацій цих термінів, застосованих у різних інтерпретаціях: «науково-педагогічний», «науково-

педагогічне товариство», «науково-дослідна робота», «науково-педагогічна діяльність» тощо. Наприклад, за дослідженнями М. М. Кузьменка, при УАН діяли науково-педагогічні товариства, а в системі Наркомосу УСРР виникли спеціальні науково-методичні комітети з функціями науково-педагогічних об'єднань. На той час визначення «науково-педагогічний» мало теоретичний і прагматичний контекст, розкриваючи науково-дослідну спрямованість кафедр вищих навчальних закладів, спеціальних лабораторій і підрозділів Української академії наук [6; 8–9].

Словосполучення «науково-педагогічна інтелігенція», а також його синонім «науково-педагогічні кадри» з'являються в літературі з середини 70-х рр. ХХ ст. – у працях М. Є. Пастухова, В. П. Пастухова, М. Є. Главацького, В. Г. Чуфарова та ін. [2, 7].

Нині у законодавстві та науковій літературі використовуються поняття «професорсько-викладацький склад» і «науково-педагогічні працівники». Розмежування цих термінів довів у своїй статті Н. М. Демченко. За його твердженням, на практиці термін «науково-педагогічні працівники» використовується для усіх працівників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації; професорсько-викладацький склад стосується працівників конкретної кафедри вищого навчального закладу [3].

Визначення терміна «науково-педагогічні працівники» надається у законодавстві України. Так, виходячи зі статті 47 Закону України «Про вищу освіту», науково-педагогічні працівники – це «особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю» [4; 179]. Відповідно до п. 10 ч. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» науково-педагогічним працівником є «вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації» [5; 541].

Останнім часом замість терміна «професорсько-викладацький склад» використовується термін «науково-педагогічний персонал» кафедр вищих навчальних закладів.

Отже, важливим чинником науково-педагогічних кадрів є поєднання педагогічної і наукової діяльності. Основними посадами науково-педагогічних працівників є: ректор, проректор, декан, завідувач кафедри, професор, доцент, науковий працівник бібліотеки, директор бібліотеки, старший викладач, викладач, асистент.

Термін «науковий ценз» вищого навчального закладу означає наявність викладачів з науковим ступенем (кандидат наук, доктор наук) і вченим званням (старший науковий співробітник, доцент, професор).

Історія свідчить, що практика присудження наукових ступенів (інша назва – учені ступені, також вживалося як академічні ступені, інколи як вчені титули) веде початок з часів перших західноєвропейських університетів. Так, у XII ст. вперше ступінь доктора права було присуджено в Болонському університеті (1130 р.), а доктора медицини – в Салернському інституті (Італія). У XIII ст. Паризький університет запровадив ступінь доктора богослов'я (теології). Спочатку титули доктора (лат. *doctus* – «науковець») і

магістра (лат. *magister* – «вчитель») були близькими та взаємопов'язаними. З поширенням університетів наукові ступені запровадили у більшості країн Європи і поступово набули специфічних рис у кожній державі. В Російській імперії наукові ступені вперше введені у 1803 р. – кандидат університету, магістр і доктор. Після жовтневих подій 1917 року наукові ступені були скасовані як пережиток старого режиму. Після широкого обговорення у 20–30-х рр. ХХ ст. необхідності створення нової системи наукових ступенів, у 1937 р. у СРСР, у т.ч. і в УРСР, було встановлено наукові ступені кандидата і доктора наук. Після розпаду СРСР Україна успадкувала радянську систему наукових ступенів кандидата і доктора наук. З приєднанням України до Болонської системи у 2005 р. постало питання і про наукові ступені і вчені звання. Зауважимо, що у більшості країн світу ступеня «доктора наук» немає. Завершальним етапом закордонного навчання є підготовка доктора філософії. У жодній країні Заходу не готують кандидатів наук, і тому в світі не знають такої номінації. У країнах ЄС відсутня така організація, як ВАК; науковий ступінь «доктора філософії» присуджують автономні університети; процедура захисту дисертацій не передбачає існування постійно діючих спеціалізованих учених рад тощо. Але майже єдиним на сьогодні кроком можна назвати лише той факт, що ВАК України видає кандидатам наук підтвердження англійською мовою, що вони є докторами філософії, хоча цей документ не діє на території нашої держави.

Аналіз статистичних даних свідчить, що в перші роки незалежності України і майже до кінця 90-х років ХХ ст. спостерігався різкий спад наукового цензу у вищих навчальних закладах, відтік молоді з науки, значне падіння престижу наукової діяльності серед молоді, відбувалося послаблення довіри до наукових досліджень. Наприкінці 90-х років ХХ ст., із швидкими темпами росту вищих навчальних закладів, в т.ч. приватних, посиленням вимог до ліцензування й акредитації ВНЗ постала серйозна проблема і у науково-педагогічних кадрах. Так, важливою вимогою III–IV рівнів акредитації була наявність 80 % наукового цензу професорсько-викладацького складу у вищому навчальному закладі для підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», 90 % – «магістр». Почалося зростання кількості нових кандидатів і докторів наук. За даними Міністерства освіти і науки, наприкінці 90-х років ХХ ст. у вищих навчальних закладах України III–IV рівнів акредитації науковий ценз становив у середньому 58 %, у т.ч. у приватних ВНЗ – 43,6 % [8; 113].

На початку ХХІ ст. спостерігається кадрова стабілізація у вищих навчальних закладах України – як державних, так і приватних. Для цього етапу також характерне послаблення негативних тенденцій у розвитку вітчизняної науки і посилення ролі соціального управління діяльністю наукової інтелігенції. Особливо збільшення наукового цензу спостерігається у ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Так, у 1997/98 н.р. у них працювало 6,6 тис. докторів наук і 36,5 тис. кандидатів наук; у 2000/01 рр. – відповідно 6,9 тис. і 39 тис., у 2003/04 рр. – вже 7,7 тис. докторів і 44,4 тис. кандидатів наук [10; 438; 11; 450; 12; 480]. Варто зауважити, що вимоги до кадрового потенціалу вищої школи зросли і з приєднанням України до Болонського процесу з 2005 року.

Динаміку росту викладачів з науковим ступенем і вченим званням з кінця 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні можна прослідкувати за даними таблиці 1.

*НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ КАДРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:
ДИНАМІКА НАУКОВОГО ЦЕНЗУ*

Таблиця 1

**Динаміка педагогічних і науково-педагогічних працівників ВНЗ
усіх рівнів акредитації**

на початок навчального року, тис.

	1997/98	2000/01	2005/06	2010/11	2012/13
Всього	119,1	127,7	192,2	200,8	195,3
У т.ч.:					
– докторів наук	6,6	6,9	11,6	13,5	13,9
– канд. наук	37,9	40,8	59,3	68,3	69,3
– професорів	6,6	6,7	11,4	12,3	12,5
– доцентів	28,2	28,9	42,3	45,2	46,7

[10; 438; 11; 450; 13; 464; 14; 445; 1].

Отже, нині у вишах України працює 13,9 тис. докторів наук, 69,3 тис. кандидатів наук. Разом з тим, у Києві у ВНЗ III–IV рівнів акредитації працює 40,0 тис. педагогічних і науково-педагогічних працівників, з них 3,8 тис. докторів і 16,6 тис. кандидатів наук, 3,5 тис. професорів і 10,8 тис. доцентів [9; 307]. Загалом у ВНЗ III–IV рівнів акредитації з кінця 90-х років XX ст. і до сьогодні кількість докторів наук збільшилася майже вдвічі, кандидатів наук – на третину. Нині науковий ценз у середньому у ВНЗ України становить приблизно 50 % [16; 14].

Основним осередком формування кадрового наукового потенціалу залишилися вищі навчальні заклади, а також наукові інститути Академії наук України. Так, за даними Державної служби статистики України, нині 524 організації мають аспірантури, 266 – докторантури [15; 450].

Таким чином, всебічний аналіз матеріалів дослідження свідчить про безпосередню залежність стану якісно-кількісної характеристики науково-педагогічного персоналу, збільшення наукового цензу у вищих навчальних закладах від політичних, економічних, соціальних, психологічних, технологічних та інших чинників на різних етапах розвитку сучасної України. Пріоритетними напрямками діяльності кожного ВНЗ, що визначають його науково-дослідницький потенціал та імідж, є як підготовка власних науково-педагогічних кадрів, так і залучення кращих викладачів з науковим ступенем і вченим званням.

Література:

1. Вища освіта України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/higher-education/>
2. Главацкий М. Е. О формировании научно-педагогической интеллигенции в СССР / М. Е. Главацкий, В. Г. Чуфаров // Из истории советской интеллигенции. – Новосибирск, 1974. – С. 40–47.
3. Демченко Н. М. Про розмежування понять «науково-педагогічні працівники» та «професорсько-викладацький склад» // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 75–81.
4. Закон України «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 № 2984-III) // Нове законодавство України / Уклад. Ю. П. Єлісєвєнко. – К. : Махаон, 2003. – С. 164–185.
5. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (від 13.12.1991 р. № 1977-III) // Чинне законодавство України: За станом на 1 липня 2003 р. / Уклад. Ю. П. Єлісєвєнко. – К. : Махаон, 2003. – С. 541–549.
6. Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко. – Донецьк : НОРД-ПРЕСС, 2004.
7. Пастухов В. П. Научно-педагогические кадры высшей школы / В. П. Пастухов. – К. : Вища шк., 1983.
8. Сидоренко О. Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі / О. Л. Сидоренко. – Х. : Основа, 2000.
9. Статистичний щорічник м. Києва за 2009 рік / [ред. Р. Г. Віленчук]. – К. : Консультант, 2010. – 430 с.
10. Статистичний щорічник України за 1997 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – 624 с.
11. Статистичний щорічник України за 2000 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К. : Консультант, 2001. – 599 с.
12. Статистичний щорічник України за 2003 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К. : Консультант, 2004. – 632 с.
13. Статистичний щорічник України за 2005 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К. : Консультант, 2006. – 591 с.
14. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
15. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.
16. Суліма Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки / Євген Суліма // Вища школа. – 2012. – № 3. – С. 7–15.